“ТЕМУРНОМА” ЖАНГНОМАСИДА ПИР ОБРАЗИ

Илҳом Абдусаламович САЙИТҚУЛОВ
катта ўқитувчи
Алишер Навоий номидаги
ўзбек тили ва адабиёти университети
Тошкент, Ўзбекистон

Аннотация

Ушбу мақолада “Темурнома” жангномасидаги пир образлари таҳлилга тортилиб, уларнинг асардаги ўрни ва аҳамияти кўрсатилган. Шунингдек, қаҳрамон фаолиятида пирнинг вазифаси асар таҳлили орқали ёритилган.

Таянч сўзлар: пир, алплик (қаҳрамонлик), соҳибқиронлик, достон, халқ китоби, фолклор, эпик тафаккур.

ОБРАЗ ПИРА В СКАЗАНИИ О БИТВЕ "ТЕМУРНОМА"

Илхом Абдусаламович САЙИТКУЛОВ
старший преподаватель
Университет узбекского языка и литературы
имени Алишера Навои
Ташкент, Узбекистан

Аннотация

В этой статье анализируются образы "пира" в сказании о битве “Тимурнаме” и раскрываются их роль и значение. Вместе с тем, через анализ произведения освещается роль "пира" в героической деятельности.

Ключевые слова: альплик (героизм), сохибкиронлик (Сахибкиран - владелец самой яркой звезды), эпос, народная книга, фольклор, эпическое мышление.

Халқ достонлари сингани халқ китобларида ҳам қаҳрамон бевосита ўз пирлари (эранлар, ҳомийлар)дан тарбия олиб, уларнинг доимий ҳимоясида бўлади. Салоҳиддин Тошкандий “Темурнома”да соҳибқироннинг пирлари хусусида “*Дерларким: аввал Амир Темур Соҳибқирони Шайх ул аълам тарбият қилдилар, иккинчи, шайх Шамсиддин Кулол тарбият қилдилар. Учунчи, Шайх Ҳасан Бохурзий тарбият қилдилар. Тўртинчи, Нақшбанд пирим тарбият қилдилар. Оламдин интиқол қилгунларича тўрт вали тарбият қилур эрдилар”[2;95],* дея таъкидлаб ўтади. “Алпомиш” ва “Гўрўғли” достонларида қаҳрамонга Шоҳимардон пир ёки Хизир бевосита ҳомийлик қилса, халқ достонлариларидан фарқли “Темурнома”да Соҳибқиронга турли вазиятларда, асосан, тарихда

яшаб ўтган бир нечта пирлар ҳомийлик қилишини кўрамиз. Жангномада Амир Темурга таълим-тарбия берган, турли бало-қазолардан қутилишда ёрдам қилган, оғир вазиятларда кўмакка келган Шайх Сайфддин (Шайх ул аълам), Шайх Ҳасан Кулол, Қаландар Хожа Камол Хўжандий, Шайх Шамс кулол, Ҳожа Баҳо ул Хақ вад дин (Баҳовуддин), Оқсоқол киши(азиз), Қазодин, Ғойиб эранлари, Мавлоно Саъдиддин, Ҳазрат Саййид Ота, Маст қаландар каби пир ва эранлар билан боғлиқ воқеалар тасвирини учратамиз.

“Темурнома”да ҳомий – пир образлари асар ўқ илдизини ташкил қилувчи соҳибқиронлик тасаввурлари тизимини асословчи ҳамда халқ эътиқоди ва динни қувватловчи сифатида тасвирланади. Шу нуқтаи назарда бу гуруҳга мансуб ҳомий – пирларни икки гуруҳга ажратиб тасниф қиламиз:

1. Асар сюжетида бевосита соҳибқиронлик тасаввурларини асослашга хизмат қилувчи пирлар. Бу гуруҳга Шайх Сайфиддин (Шайх ул аълам), Шайх Ҳасан Кулол, Ҳожа Баҳо ул Хақ вад дин (Баҳовуддин), Оқсоқол киши (азиз) каби образлар мансуб бўлиб асарда қуйидагича тавирланган:

Шайх Сайфиддин (Шайх ул аълам) – асарда Амир Темурнинг она ботинидалигидаёқ душманлар ҳамласидан асраган пир сифатида тасвирланади. “Темурнома”даги Шайх Сайфиддиннинг Амир Темурга ҳомийлиги жараёни тасвирини икки даврга ажратиб кўрсатсак масала янада ойдинлашади:

1) Амир Темур туғулгунча бўлган даврда талқинлар;

2) Амир Темур туғилгандан кейинги воқеалар тасвиридаги талқинлар.

Асардаги биринчи давр деб ажратиб олинган воқеалар тасвирида аксар халқ китобларида бўлгани каби туғилажак соҳибқироннинг ота-онасини кўриб, уларнинг фарзанди Соҳибқирон бўлишини Шайх Сайфиддин башорат қилади. “Темурнома”да Шайх Сайфиддин Тарағай баҳодирнинг ўғли Соҳибқирон бўлишини илк бора Шайх ул аълам (ушбу унвон бевосита Шайх Сайфиддинга тегишли – И.С.) башорат қилди, деб қуйидаги тасвир берилади: *“Андин Бухорои шарифга йетгач (Тарағай баҳодир Тегина моҳга уйланмасидан аввал – И.С.), тўғри Шайх ул аъламни олдиларига кириб келди. Шайх ул аъламни кўрди, сўфилар халқасида муроқабада*

ўлтурурлар, андин кейин Шайх ул аълам бошларини кўтариб, айдилар: «Марҳабо, сафо келдинг, эй соҳиброн отаси" [2;44]. Шунингдек, Тегина моҳ ҳақида ҳам манга шундай башорат қилади [2;43].

Кўплаб қаҳрамонлик, ишқий-романик достонлардаги ошиқнинг маъшуққа етишиши учун маълум шартларни бажаргани каби, жангномада ҳам Халқ Тарағай баҳодир Тегина бегимга етишиш учун эранлар тамонидан қўйилган шартларни бажаради. Жумладан, икки ёшдан туғилажак фарзанднинг руҳонияти тоза бўлиши учун унинг отасининг нафси синалади. Тарағай баҳодирнинг нафс олдида ожизлик қилган пайтида пир кўмакка келади ва эранларнинг ғойибона кўрсатмаси туфайли шартни бажаради.

Иккинчи даврда эса пир Соҳибқиронга қийин вазиятларда йўл кўрсатади, ё кўмакка келади. Жумладан, *"Тегина бегим моҳ эшитиб билди (Амир Темур туғилгани башоратини эшитиб, уни ўлдиришга келган элчилар Соҳибқиронни сифатлари орқали қидираётган бўлади – И.С.). "Нишони аломат менинг ўғлумдадур", деб ҳайрону саросима бўлуб эрди, ярим кечада туш кўрди. Тушида ҳазрат Шайх ул аъламни кўрди. Шайх ул аълам айдилар: "Бухорога келгил, мани қабрим ичида тургул, такяни худой таолога қилиб, яратганга сиғингил. Бу ўғлунға қазои муаллақ юзланибдур"* [2;52], дея муаммодан қутилиш йўлини кўрсатади. Шунингдек, айрим вазиятларда пир руҳи ёрдамга келади. Шу билан бирга фарзандининг ўлик-тиригидан бехабар Тарағай баҳодирга Шайх Сайфиддин Амир Темур хабарини етказади: "*Бир кеча тушида Шайх ул аъламни кўрди. Айдилар, «Эй Тўрағай баҳодур, хабаринг йўқ, ўғлунг ўн икки ёшга келубдур, сан бу юртда нима иш қилурсан?»"* [2;54]. Демак, Шайх Сайфддин (Шайх ул аълам) асарда Тарағай Баҳодир ва Тегина бегимларнинг туғилажак фарзанди Соҳибқирон бўлиши хабарини берган, Амир Темур ҳаётининг илк босқичларида кўмаклашган ҳомий пир сифатида тасвирланган.

Шайх Ҳасан Кулол. "Темурнома"да икки кулол пир ҳақида маълумот берилади. Бизнингча икки пирнинг ҳам тарихий прототипи Шайх Шамсиддин Кулол бўлиши керак. Чунки, "Шамсуддин Кулол (Шайх

Шамсуддин Кулол) (1371 йилда вафот этган) — Тарағайбек ва Амир Темурнинг маънавий пири. Тасаввуфда суҳравардийлик тариқатининг йирик намояндаси. Айни пайтда нақшбандийлик — хожагон тариқатига ҳам ҳурмат билан муносабатда бўлган. Соҳибқироннинг Шамсуддин Кулолга нисбатан ихлоси ўта кучли эди. Амир Темур салтанатни бошқариш, ҳарбий юришларга отланиш, улардан зафар билан қайтишда албатта пири қабрини тавоф қилган, фақиру мискинларга, бева-бечораларга садақалар берган. 1373-1374 йилда Темурбек Кеш (Шаҳрисабз)даги Шамсуддин Кулол қабри ёнида гумбаз-мақбара қурдириб, отаси хокини шу ерга кўчирган" лиги маълум. "Темурнома"да Шайх Ҳасан Кулол дея тасвирланган мазкур пир ва Амир Темур муносабатлари асарнинг "*Бу достонда рижол ул ғойибни Амир Темурга кўб-кўб илтифот қилғонларин баёни"* [2;56-60] боби (достони)да келтирилади. Хусусан, Амир Темур ўн икки ёшдан ўтгач, ўз тенгқурлари билан кўчада салтанат русмлари ўйинларини ўйнаётганда унинг олдига бир оқсоқол киши келиб, *"агар амир бўлсанг жаҳонни ухдасидин чиқармусан?"*, дея савол беради. Унга Амир Соҳибқирон *"Эй бобо, шул қадар ҳиммат им қуши баланд парвоз қилғондурким, агар рубъи маскун тахти тасарруфимга келса, бир каф туфроқ каби эмасдур*" [2;57], дея жавоб беради. Қари киши соҳибқиронга "*Эй ўғул, не ҳавасдасан, зинҳор маюс бўлмагил. Яқиндурким, мақрунни ижобатда эрурсан"* [2;57], дея, кўздан ғойиб бўлади.

Асарда Шайх Ҳасан Кулол Амир Темур билан иккинчи маротаба учрашганида унга мурид бўлганлиги айтилади. Шайх Кулол Амир Темурни Соҳибқиронлик рутбаси танловида қатнашиши учун Рижол ул Ғойиб (Ғойиб Эранлари) ҳузурига олиб боради. Сўнгги синов шарти даъвогарлар махсус ноғорани (борабан) чалишлари шарт эди. Нағорани Соҳибқирон чалганида ундан ўзига хос оҳанг ва овоз чиқиши зарур бўлади. Мазкур ишни Амир Темур бажарганда борабандан "Давлат, давлат Амир Темурий" [2;87] деган овоз чиқади. Қутб ва Ғойиблар етти иқлим амири сифатида уч даъвогар ичидан Амир Темурни танлашади. Демак, Шайх Ҳасан Кулол жангномада Амир Темурни соҳибқиронлик танлови учун Ғойиб эранлари ҳузурига олиб борган эран

ҳисобланади. “Гўрўғли” достонида айни вазифани Хизир бажариши батафсил баён этилган.

Қаландар Хожа Камол Хўжандий. Асл исми Камолиддин Масъуд бўлган Камол Хўжандий форс-тожик шоири бўлиб, 1321 йилда Хўжандда туғилиб, 1401 йилда Табризда вафот этган. Асарда эса қаландар сифатида тасвирланган. У билан боғлиқ воқеалар “Темурнома”нинг *“Бу достонда Амир Соҳибқиронни Бухоро бормоқи Баёнқулихонни Сароймулк отлиқ қизини олмоқини баёни”* боби (достони)да қисқача тасвирланади. Унда Амир Темур бозорга кўб қўйларни олиб бориб, минг олтинга сотади. У ерда бир қаландар шеър ёзилган қоғозни кўрсатиб *“ёзувни қадриға ким етиб, минг олтунға олғай?”* дея бақириб туради. Ўтган-кетганлар унга ҳайрон бўлиб қарашади. Амир Темур эса уни сотиб олади. Унда:

“Он каски тамоми даҳр бигирфт нахуст,
Заврақи, замона ситами зулм бишаст.
Жамшиду Сулаймону Скандар гузашт,
Бархез миён бандаки то навбати ту аст” [2;72],

рубоийси ёзилган бўлади. Бундан Қаландар Хожа Камол Хўжандийнинг асардаги фунционал вазифаси Амир Темурнинг соҳибқиронлик тақдирини башорат қилиши англашилади.

Ҳожа Баҳо ул Хақ вад дин (Баҳовуддин). Тарихда Баҳоуддин Нақшбанд, Муҳаммад бинни Муҳаммад Баҳоуддин ан-Нақшбандал-Бухорий (кўпроқ Баҳоуддин ёки Хўжа Баҳоуддин, Балогардон, Хўжаи Бузруг, Шоҳи Нақшбанд номлари билан машҳур) (1318 йили Бухоро вилояти, ҳозирги Когон тумани – 1389) – машҳур валий, нақшбандия тариқатининг асосчиси [4] ҳисобланади. “Темурнома”да Баҳоуддин Нақшбанд Амир Темурнинг асосий пири сифатида тасвирланган бўлса-да, тарихий манбаларда бу икки шахснинг учрашганлиги тўғрисида маълумот йўқ. Шунингдек, Амир Темур балоғатга етганда (1448 йилларда) Хўжа Баҳоуддин Нақшбанд эндигина 30 ёшни қаршилаган, унинг тариқати халқ орасида оммалашмаган эди. “Темурнома”да Амир

Темур ва Хўжа Баҳоуддин Нақшбанднинг ўзаро муносабатлари баёни тасвирига катта ўрин ажратилганлиги, унинг Соҳибқиронга асосий пир сифатида тасвирланиши кейинги даврларда халқ тасаввури ва эътиқодида нақшбандия тариқатининг нечоғлик аҳамиятли эканини кўрсатади. Асардаги Амир Темур образи халқнинг эпик тафаккури маҳсули сифатида қаралар экан, Баҳоуддин Нақшбанд образини ҳам пирларнинг умумлашма типик вакили сифатида талқин қилсак тўғри бўлади. Биз буни асар таҳлили жараёнида кўриб чиқамиз.

“Темурномада” Ҳожа Баҳо ул Хақ вад дин (Баҳовуддин) ва Амир Темурнинг илк учрашуви *“Бу достонда Саййид ота шарофатидин қалмоқлар мусулмон бўлғони, Амир Турағай баҳодур Дашти Қипчоққа бориб, олам фонийдин интиқол қилғонини баёни”* [2;86-96] боби (достони)да тасвирланади. Унда Соҳибқирон амирлари билан Бухородан ов қилгани чиқиб кетаётганда, йўл четида ўйнаётган бир тўда болалар ичидан бир нурли болага нигоҳи тушади. У бола Амир Темурга ўзи ясаган уйни сотиб олишни таклиф қилади. Темур уни бир тиллога сотиб олади. Ўша кун тушида қиёмат бўлиб ётганида фаришталар уни бир уйга олиб киради ва бу уйни боладан сотиб олганлигини айтишади. Эртаси куни Амир Темур бола ёнига келиб, унинг оёғига йиқилади [2;95]. Асарда мана шу воқеадан бошлаб, соҳибқирон умрининг охиригача Баҳоуддин Нақшбанд Амир Темурга қўйидаги ҳолатларда ҳомий сифатида тасвирланади.

Кўплаб халқ достонларидаги жанг тасвирларида асар қаҳрамони оғир вазиятга тушиб қолганда (душман томоннинг қўли баланд келганда) пир ёрдамга келади. Бунда қаҳрамон ва ҳомийнинг ўзаро руҳий боғланиш жараёни вужудга келади. Бу жараёндан қувватланган қаҳрамон душманни қийинчиликсиз маҳв этади.

Пир қаҳрамонга турли кутилмаган табиий фожеа ва иложсизлик ҳолатдалигида соҳибқирон чорлови билан ёрдамга келади. “Темурнома”да соҳибқироннинг Қандаҳор ҳокими шоҳ Мансур билан жанг сўнгидаги воқеалар тасвири бунга мисол бўлади [2;127]. Асарнинг яна бир ўрнида Амир Темур ва

унинг икки ҳамроҳи жатта элига жосуслик учун кетаётган пайтида йўлда тўхтаб дам олишади. Мана шу пайт улар ухлаётганда йигирма нафар қипчоқ қоровуллари келиб уларни ушлаб, қўлларини боғлашади ва уларни бир қортга беради. Амир Темурнинг бир ҳамроҳида лаъл бўлади ва уни ютиб юборган бўлади. Қорт Амир Темурнинг ҳамроҳини ўлдириб, қорнидан лаълни олиб, *“Лаълни сувга ювуб, андин сўнг Амирни ўлдурмоқға келди. Соҳибқирон ё ҳазрат Баҳовуддин, деб бир зўр урди, арқон узулуб, бўлак-бўлак бўлди”* [2;131]. Шундан сўнг соҳибқирон пиридан куч олиб, қортни ўлдиради ва асирликдан қутилади.

Соҳибқирон ҳаёти қил устида турган вақтда пир ёрдамга вакил юборади. Хусусан, асарда соҳибқирон Нишопурни фатҳ этиш учун келганда, шаҳар ҳокими қалъадан қочиб кетади. Шаҳарга шайх Саъид Аттор бош бўлиб қолади ва Амир Темурни кўргани келиб, соҳибқирон таомига заҳар қўшиб беради. Амир табиблари иложсиз ҳолатда қолганида, ҳомий кўмакка вакил юборади [1;197]. Бу орқали Нақшбанднинг кароматига урғу берилади.

Ҳомий туш воситасида оғир вазиятдан чиқиш учун қаҳрамонга йўл-йўриқ кўрсатади. Ва албатта, бу жараёнда қаҳрамон, аввало, пирга ёрдам сўраб мурожаат этади. Асарда соҳибқирон Истанбулда Рум сипоҳлари қўлида асир бўлган чоғида нолау зор қилиб, йиғлаб Нақшбанд пирларидан мадад тилайди. Ва “ул *кеча тушида Хожам Баҳовуддин келиб, айдилар: Эй Амир Темур оқсоқ, ҳушёр бўлуб яратганга боқғил, бошинг узра андак машаққат бор, сабр қил. Ул замон уйғониб, кўрсаларким, оёғ-қўллари ешилибдур*” [2;317]. Шундан сўнг Амир Темур сипоҳларни ўлдириб, йўлида давом этади.

Демак, юқоридаги таҳлиллар шуни англатадики, тарихда Амир Темур ва Баҳоуддин Нақшбанд учрашмаган бўлса-да, “Темурнома” асари китобат қилингунига қадар Амир Темур ҳақида кенг тарқалган афсона ва ривоятлар оғиздан оғизга ўтиб юрган бир даврда, халқ орасида нақшбандия тариқати кенг тарқалган эди. Шу сабабли, “Темурнома”да Баҳоуддин Нақшбанд Амир Темурнинг асосий ҳомийси сифатида тасвирланган. Бу ўринда муаллиф ёндошуви ҳам аҳамиятли. Негаки,

асарнинг кўп ўринларида ровий *“Баҳоуддин Нақшбанд пиримиз”* дея мурожаат қилади. Шунингдек, асарда Амир Темур соҳибқиронлик рутбасига танлангунига қадар воқеаларнинг асосан, Бухорода кечши ўша даврда Бухоронинг маданият маркази сифатида тан олинганлигидан далолат беради.

Оқсоқол киши (азиз) – “Темурнома”даги бу тўқима эпизотик образ асарнинг фақат бир ўринда тасвирланиб, унинг вазифаси, соҳибқиронни синовдан ўтказиш ва унинг вазифаларини тушунтиришдан иборат бўлади. Асарнинг “*Бу достонда Амир Темур Соҳибқирон Балх шаҳриға бориб, амир Чоку била мулоқот бўлғонини баёни”* [2;117-120] боби (достони)да тасвирланади. Унда Амир Темур Амир Чоку ва уч нафар ҳамроҳи билан Тугал бек тузоғига тушади. Шоҳ Мансур ҳузурига олиб кетилаётганида, соҳибқирон минган от жиловини тутган сарбон ухлаб қолади ва Амир Темур сахаргача йўл юриб, бир қишлоқ чеккасидаги боғга етади. У ердаги хонақоҳдан хофизларнинг овози чиқиб туради. Мана шу ўринда қуйидаги воқеликдаги турли рамзлар воситасида соҳибқиронга таълим берилади [2;118].

Демак, “Темурнома”да Оқсоқол киши (азиз) соҳибқиронга нафсни жиловлаш, золим бўлмаслик, фуқаро аҳволидан доим хабардор бўлиб, уларни эҳтиёт қилиши, дунёга меҳр қўймаслик ва ҳаммага яхшилик қилишини насиҳат қилиб, унинг иқболи ёруғ эканлиги ва ғойиблар сингари унга ер юзининг кўксини инъом қилганлигини каромат қилади. Шу тариқа “одоби салтанат”ни ўргатади.

Қазодин, Ғойиб эранлари. “Темурнома”да юқорида санаб ўтган пирлардан ташқари фолклорий талқин олган “қаҳрамонни ҳар қандай шароитда, ҳар жиҳатдан қўллаб-қувватлаб, ёрдам берувчи ғайритабиий қудратга эга куч – эпик ҳомийлар” [3;54] ва ғойиб эранлари билан боғлиқ воқеликлар ҳам кенг тасвирланади. Бу жараёнда соҳибқирон хаётидаги турли оғир вазиятларда Ғойиб эранлари кўмакка келади. Хусусан, туғилмасданоқ соҳибқирон сифатида танланган қаҳрамонни Ғойиб эранлари

она батнидалигидаёқ ўз ҳимоясига олади. Асарда Йўқун хонимга кундоши Тегина бегимнинг соҳибқиронни дунёга келтириши тушида аён бўлгач, ўз қули Мойдунга туғилмаган гўдакни онаси билан ўлдиришни буюради. Мойдун Тегина бегимга *“Сани шу бола сабабидин ўлдурурман”, деб қилични кўтариб солгач, жон ваҳмидин Тегина бегим моҳ ўзини қудуқға ташлади. Иқболи амир Темур ногоҳ ҳавода барқ пайдо бўлуб, яшин келиб қулни кўкракидин уриб, икки бўлак қилди. Тегина бегим моҳни тангри таоло они шарридин омон сақлади”* [2;48]. Асарнинг бошқа бир ўрнида соҳибқиронни қутқаришга Ғойиб эранлари балиқни юборади: *“Жонфур ҳам кейнидин тушуб, Амирни кўксиға чиқиб, қўлиға ханжарни олуб, хоҳласаким, Амирга солса. Кема ичра муни Чиғатой элини сипоҳлари кўруб, барчалари даргоҳи қазоюл ҳожатга муножот қилдилар. Қазодин бўлуб, бир улуғ балиқ денгизидин чиқуб Жонфур оталиқни, нафасиға тортиб, денгиз ичра олуб кетти. Бул ҳам Соҳибқирон иқболи турур”* [2;135]. Бу тасвирлардан соҳибқироннинг доимий тарзда Ғойиб эранлари кузатувида бўлганлиги, керак пайтда турли воситалар орқали қаҳрамонни қўллаб турганлиги аён бўлади

Асар сюжетида дин ҳимочиси сифатида билвосита соҳибқиронга – салтанатга боғланувчи пир ва эранлар.

Асарда Соҳиб ҳидоят, Ҳазрат Саййид Ота, Мавлоно Саъдиддин, Шайх Шамсиддин кулол каби образлар Соҳибқироннинг маънавий рақиблари билан олиб борган ғоявий курашларида ҳомийлик қилади. Бу образлар таҳлили жараёнида ҳомий-пирларнинг асардаги функционал вазифасини кўриб чиқамиз:

Соҳиб ҳидоят. Бу тўқима образ бўлиб, асарда Амир Темурнинг маънавий рақиблари билан олиб борган курашлари жараёнида катта саҳнага чиқади. “Темурнома”да айни тасвир: *“Бу достонда Амир Соҳибқироннинг Бурҳониддин соҳиб ҳидоятға келмоқи, ул кишини муноқашаларини баёни”* [2;66-72] боби (достони)да берилган. Унда Носир Хисрав пайғамбарлик даъво қилади ва ўз тарафдорларидан иборат қўшин тузади. Унинг аскарлари мусулмонларни

ўлдира бошлайди. У Тарағай Баҳодир ва Амир Темурга одам юбориб, динини қабул қилишни талаб қилади. Амир Темур ғоявий рақибига қарши нажот излаб Самарқандга боради. У ерда мусулмон олимларининг устози Соҳиб ҳидоятга учрашади. Носир Хисрав одамлари хийла билан Соҳиб ҳидоятнинг кўзини кўр қилади. Амир Темур Соҳиб ҳидоятни топади ва Носир Хисравга қарши ғоявий курашда ёрдам сўрайди. Фитначилар Амир Темурни Носир Хисравнинг одами деб, уни ҳам ишонтиради ва Амир Темур зиндонга ташланади. Ўша кеча Соҳиб ҳидоятнинг тушига "*Расул акром саллалоҳу алайҳис салом афандимиз қора кийим кийиб келдилар, айдилар: "эй Бурҳониддин, турғил ул йигит чин сўзлаюр. Ул йигитни топиб, малоҳидалар олдиға анинг бирла борғил, зафар топғайсиз"* [2;67], дея унга йўл кўрсатади. Уйқудан кўзи соғайиб уйғонади. Амир Темурни топиб, Шаҳрисабзга юборади ва ўзи ортидан йўлга чиқади. Шаҳрисабзда Носир Хисрав билан диний қарашлар юзасидан баҳслашиб, ғолиб чиқади. Демак, асарда Носир Хисрав соҳибқиронлик дардига чалинган Амир Темур эътиқодига даҳл қилганда, Соҳиб ҳидоят Расули акром саллалоҳу алайҳис салом кўрсатмалари билан соҳибқиронни ҳимоя қилади. Асарда Соҳиб ҳидоят билан боғлиқ бошқа воқеалар тасвири учрамайди.

Ҳазрат Саййид Ота асл исми Аҳмад бўлган Сайид ота (1323 йилда вафот этган) Туркистон авлиёларининг улуғларидан бўлган [5]. "Темурнома"нинг *"Бу достонда Саййид ота шарофатидин қалмоқлар мусулмон бўлғони, Амир Турағай баҳодур Дашти Қипчоққа бориб, олам фонийдин интиқол қилғонини баёни"* [2;86-96] боби (достони)да Ҳазрат Саййид Ота билан боғлиқ воқеалар тасвирланади. Унда Саййид отанинг тарихи, Занги ота билан муносабати ва кўрсатган кароматлари баён қилинади. Шунингдек, Саййид ота ва Тарағай баҳодир ўртасидаги келишмовчилик оқибатлари тасвирланади. "Темурнома"да Саййид ота ва Амир Темур ўртасидаги пир-муршидлик муносабатлари тасвирланмаган бўлса-да, унинг соҳибқиронга хайрихоҳлиги асарнинг "Бу достонда Мирзо Жаҳонгир Тўра ибн Амир Темур Балх юртиға бориб, Бароқхон номеҳрибон тоғасини қўлида шаҳодат топгани. Амир Темур Соҳибқирон бориб, Бароқхонни ўлдуруб, андин

кейин Ҳиндистонни мусаххара қилғонини баёни” боби (достони)да келтириб ўтилади. Унда Амир Темурнинг Ҳиндистонни фатҳ этиш жараёнида душман юрт саркардаси Кунахдахатнинг кескин қаршилигига учраши баён қилинади. Кунахдахат турк қўшинларидан кўпчиликни ҳалок қилади, шу пайт Камол хоним етиб келиб, уни даф қилади. Камол хоним **“***Амирга айди, ман Хоразмда эрдим, ҳазрат Саййид Ота пиримиз айдиларки, Ҳиндустонга борғил, Амир Темур Соҳибқирон ҳинду кофирларға муқобил бўлубдур, анга ёрдам берғил, деб, жавоб бериб юбордилар”* [2;161], дея келиш сабабини айтади. Демак, асарда Ҳазрат Саййид ота образи қалмоқлар элати ҳақида ўқувчига маълумот бериши билан бирга, соҳибқиронга ҳомий сифатида тасвирланади.

Мавлоно Саъдиддин қаландар. Тарихда Саъдиддин Қошғарий (вафоти 1456 йил, Ҳирот шаҳрида) нақшбандия тариқатининг кўзга кўринган намоёндаларидан бўлган [6] бўлиб, “Темурнома”да Амир Темурнинг ғоявий рақиби бўлмиш Носир Хисравнинг ўғли Мансур билан бўладиган баҳсда Мирзо Жаҳонгирга кўмак (ҳомийлик) беради. Мирзонинг Мавлоно Саъдиддин билан учрашуви асарнинг *“Бу достонда Носир Хусравни ўғли Мансур исмлик Қошғар ичра пайғамбарлик даъвосини қилуб, Мирзо Жаҳонгир ибн Амир Темур онинг бирла жанг қилғонини баёни”* [2;151-153] боби (достони)да сеҳрли эртаклар сюжетига монанд тасвирланади. Хусусан, Мансур тарафдорлари жангда Мирзо Жаҳонгир қўшинидан енгилгач, турли ўт-ўландан сеҳр жоду қилиб емак тайёрлайди. Ва ярашув зиёфати сифатида Мирзога юборади. Мирзонинг аскарлари ва от-уловлари егуликларни еганда ҳаммаси касал бўлиб, ортга қайтишга мажбур бўлади [2;152-153]. “Темурнома”да барча соҳибқиронлар каби Амир Темурнинг ҳам олти томонни фатҳ этиши тасвирланади. Бу юришларнинг айримларига ўзи бошчилик қилган бўлса, айримларида энг яқин фарзанди ёки набираси боради. Шарққа Амир Темур ўрнига айнан Мирзо Жаҳонгир боради. Унинг асардаги туғилиш воқеалари ва саёҳат давомидаги саргузаштлари алиплик тизими билан

айнан тасвирланган. Юқоридаги тасвирда эса Амир Темурнинг ғоявий рақиби бўлмиш Носир Хисравнинг ўғли билан Мирзо Жаҳонгир курашади. Бу жараёнда Мавлоно Саъдиддин мирзога ҳомий (пир) сифатида кўмак беради.

Маст қаландар (Амир Темур ва Иноқни осмонга олиб чиққан пир) ва Амир Темур ўртасидаги муносабатлар тасвири асарнинг "*Бу достонда Амир Темур Соҳибқирон Қиз шаҳриға бориб, андин Ҳазрат Одам Отани қабрларин зиёрат қилғонларин баёни"* [2;273-281] боби (достони)да берилган. Амир Темур Мадинаи мунавварадан қайтишда Одам а.с. қабрларини зиёрат қилишни мақсад қилади. Ҳаёлан Хисрав Деҳлавийни чорлайди. Деҳлавий унга шайх Фарид Шукр Ганж хонақоҳига бориб, у ерга келадиган шайхнинг хизматини қилишни айтади. Амир Темур Иноқ кал билан хонақоҳда қирқ кун чилла сақлайди ва қирқ биринчи куни шайх келади. Амир Темур унга арзини баён қилганда шайх жаҳл билан терс ўгирилади. Иккинчи, учинчи кунлари эса шайх соҳибқиронга қўполлик қилиб, юзига ҳам уриб юборади. Етти кун шу зайлда ўтади. Етти кундан кейин Шайх хушмуомала бўлиб, иккаласини икки оёғига ўтқазади ва "кўзингни оч демагунимча очмайсан", дейди. Иккаласи бир соатдан кейин кўзини очиб, Қиз шаҳрига келганлигини кўради. Улар Қиз шаҳридан Сарандиб тоғига чиқишади. Тоғ тепасидаги минора эшиклари тилсимотларини ечиб, уни очади ва Одам Ато а.с. қабрларини зиёрат қилади. Сўнгра тоғдан қайтгач, шайх уларни яна оёқларига ўтқазиб, ерга олиб тушади. Асарда соҳибқироннинг сўнгги томон – осмонга чиқиши орқали соҳибқиронлик тасаввурларидаги қаҳрамон қудрати Шайх Шукрнинг хонақоҳи олдига келадиган маст қаландар ёрдамга юзага чиқарилган.

Шайх Шамс кулол. Шамсуддин Кулол (Шайх Шамсуддин Кулол)нинг тарихи ҳақида юқорида маълумот бериб ўтдик. "Темурнома"да Шайх Шамс Кулол деб номланади. Асарда Амир Темур Шайх Шамс Кулол хизматига келганда, у вафот этган бўлади. Соҳибқирон жаноза намозини ўқуб, бир

кеча шайхнинг қабри ёнида тунайди. Кечаси тушида Шайх Шамс Кулол Амир Темурга "*Эй ўғлум, Бухорога борғил, худой таборак ва таоло ҳикматин кўргил"* [2;73], дея йўл кўрсатади. Бу йўл Амир Темурнинг жаҳон саҳнига чиқишида муҳим рол ўйнаган.

Мазкур таҳлиллар асносида қуйидаги хулосаларни чиқаришимиз мумкин:

– Темурнома" жангномасида тасвирланган ҳомий-пирларни асар таркибидаги функционал ўрнига кўра икки гуруҳга ажратишимиз мумкин:

1) асар сюжетида бевосита соҳибқиронлик тасаввурларини асослашга хизмат қилувчи пирлар;

2) асар сюжетида дин ҳимоячиси сифатида билвосита соҳибқиронга – салтанатга боғланувчи пир ва эранлар;

– "Темурнома"да соҳибқирон доимий равишда Ғойиб эранлари ҳимоясида бўлади, керак пайтларда улар қаҳрамонга турли воситалар орқали кўмак беришади;

– асарда Соҳибқиронга кўплаб пирлар ҳомийлик қилади ва уларнинг ҳар бири соҳибқирон ҳаётида маълум вазифани бажаради;

– асарда Ғойиб эранларининг макони сифатида, асосан, ёнида булоғи бор ғор ёки боғ тўридаги хонақоҳ тасвирланади. Бу халқ достонларидаги эранлар маконига уйғун эканлигини кўрсатади;

– ҳомийлар Амир Темур билан бирга унинг фарзанд ва набираларини ҳам ўз паноҳига олишади;

– Амир Темурнинг тарихда ўз пирлари бўлган бўлса-да, асарда фолклорий талқин олган халқ тасаввуридаги умумлашма ҳомий образ сифатида Баҳоуддин Нақшбанд тасвирланган. Бу ҳолатни кейинги даврларда халқ эътиқодида нақшбандия тариқатининг нечоғлик аҳамият касб этганлиги билан асослаш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1.Дадабоев Ҳ. Амир Темур даврдошлари (мўъжаз энциклопедия). –Тошкент: Navoiy universiteti, 2018. – 288 б.

2.Тошкандий, Салоҳиддин. Темурнома: Амир Темур Кўрагон жангномаси. //Сўзбоши муаллифи ва луғатлар асосида нашрга тайёрловчи П.Равшанов. – Тошкент: Чўлпон, 1990. – 352 б.

3. Турдимов Ш. “Гўрўғли” достонининг генезиси ва тадрижий босқичлари. Филология фанлари д–ри... дисс. – Тошкент, 2011. – 308 б.

4.uz.m.wikipedia.org

5.https://masjid.uz/uzbekiston-masjidlari/165-yangiyul-tumani/1066-sayid-ota.htm

6.https://ziyouz.com/index.php&topic=4628.35;wap